

Яцечко-Блаженко Тетяна –

аспірант кафедри археології, давньої та середньовічної історії України
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

**Спогади мандрівників XV – початку XX ст. - джерело до вивчення міста
Кременця**

Роботу виконано на кафедрі археології, давньої та середньовічної історії України ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано спогади окремих мандрівників, які відвідали Кременець в XV – першій половині XX століття. Виявлено нову цікаву інформацію про розвиток міста. Показано стан збереження головних будівель міста, зокрема Кременецького замку, спираючись на свідчення мандрівників.

Ключові слова: місто, князь, замок, костел, вулиця, площа, рицар, історик.

Яцечко-Блаженко Т.В. Воспоминания путешественников XV – начала XX ст. – источник к изучению города Кременца.

В статье проанализированы воспоминания отдельных путешественников, которые посетили Кременец в XV – первой половине XX века. Обнаружена новая интересная информация о развитии города. Показано состояние сохранения главных зданий города, в частности Кременецкого замка, опираясь на свидетельство путешественников.

Ключевые слова: город, князь, замок, костел, улица, площадь, рыцарь, историк.

Yatsechko-Blazenko T. V. Memories of Travelers from 15 till Beginning of 20 Century – the Source to Examination Kremenec City.

In the article memories of separated travelers who visited Kremenec in XV-XX century were analyzed. Discovered new interesting information about city evolution. The sustaining condition of city main buildings such as Kremenec castle was presented on the base of travelers evidents.

Key words: city, prince, church, street, area, knight, historian.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що при вивченні історії міст не завжди враховуються усі наявні джерела, інколи спогади мандрівників на погляд істориків, досить суб'єктивні. Але для цілісної характеристики діяльності міста їх обов'язково потрібно враховувати, адже вони можуть містити

важливу інформацію, яка доповнить характеристику міста того чи іншого періоду.

Спогади сучасників передають такі аспекти життя міста, які не знайшли належного відображення ні в документах, ні в історичних дослідженнях того періоду. Вони містять унікальну інформацію про громадсько-політичне, економічне та культурне життя міста, менталітет, побут і звичаї його мешканців. Вивчення історії окремих регіонів України набуло нового значення після здобуття Україною незалежності. Історична наука поповнилася все новими дослідженнями місцевої історії. З огляду на це, вивчення спогадів, на сторінках яких відбиті основні віхи історії Кременця, становлять інтерес для широкого загалу краєзнавців, усіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми. Основними працями, які були використані в статті, є спогади мандрівників. Усі джерела подані відповідно до хронологічного порядку, від найдавнішого до найновішого. Всього проаналізовано п'ять свідчень, які належать до різних історичних періодів від XV – до початку XX століття. Це зроблено для того, щоб з'ясувати, як місто виглядало в різні періоди і яке місце займало на політичній і культурній арені країни, до складу якої входило. Серед мандрівників, праці яких використано, варто назвати бургундського рицаря Гільбера де Ланнуа (1386–1462) [6], швейцарського дипломата Блеза де Віженера (XVI ст.) [1], польського пам'яткознавця Юліана Немцевіча (1758–1841), службовця Міністерства закордонних справ Російської імперії Андрія Глаголева (XIX ст.), польського письменника, історика Фердинанда Хоєсіка (1867–1941).

Зауважимо, що спогади мандрівників про Кременець ще не стали об'єктом окремого комплексного дослідження. Історіографічною базою роботи слугували праці загального характеру, які стосуються цієї теми лише побічно. Їх автори, не розкриваючи ряду проблем, пов'язаних з

використанням мемуарної літератури, згадували в своїх працях названих мандрівників та їх роботи, переказуючи переважно їх зміст.

Мета статті – виявлення цікавих фактів та інформації про місто Кременець у записах мандрівників, які відвідали його в різні періоди існування.

Хронологічні межі роботи охоплюють період XV – початок XX ст.

Об'єктом дослідження є роботи мемуарного характеру, які містять інформацію про Кременець і були написані протягом вказаного періоду.

Предметом став їх зміст та особливості викладення матеріалу в цих творах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування одержаних результатів. Місто Кременець завжди привертало увагу туристів та мандрівників із інших країн, віднайдені спогади яких суттєво доповнюють наше уявлення про місто. Незважаючи на значну суб'єктивність, цей вид джерел має вагоме значення для дослідників, оскільки в ньому події описуються самими свідками, так би мовити, з перших вуст, що дає нам можливість отримати свіжий погляд на історичну епоху, в яку жив автор.

Першим важливим джерелом є спогади бургундського рицаря Гільбера де Ланнуа, який під час однієї зі своїх мандрівок Східною Європою відвідав у 1421 році місто Кременець. Його спогади вважаються одним із перших описів Русі західним мандрівником [3].

У своїх записках рицар називає місто чомусь по-іншому, а саме – Кам'янець [3, 65]. Ймовірно причиною було те, що саме в XV ст. розпочалось і якраз активно тривало будівництво кам'яного замку на горі Боні. Хоча на перший погляд звичайному читачеві може здатись, що йдеться про місто Кам'янець (сучасне Кам'янець-Подільський). Іншим доказом того, що мандрівник пише саме про Кременець, є інформація про відстань від міста до Львова. Крім того в Кременці Гільбера де Ланнуа зустрів сам Великий князь і король Литви Вітовт (1350–1430) разом із своєю дружиною. Мемуарист

вказує, що в цей час, крім них, в Кременецькому замку перебував татарський князь, велика кількість литовських князів, княгинь і рицарства [3, 65].

У подарунок князеві зі своєї батьківщини рицар привіз вітання і клейноди від англійського короля Генріха V (1387–1422) [3, 66]. Далі він інформує, що, як князь Вітовт приймав його у своєму замку [3, 67]. Після перебування в Кременецькому замку Ланнуа був змушений вирушити до Туреччини. Вітовт надав рицареві відповідні документи трьома мовами – татарською, руською і латинню, які забезпечували вільне просування країною, а також людей – 2 татарів і 16 русичів [3, 69]. Ще в допомогу рицарю князь надав людей: 2 татарів і 16 русичів.

Після дев'ятиденної гостини Гільбер де Ланнуа від'їхав до наступного пункту – міста Львова. Він був приємно вражений перебуванням у Кременецькому замку і гостинністю господарів, про що свідчать його коментарі [3, 70].

Не зважаючи на те, що мандрівник не подає точної характеристики міста і будівель, розташованих у ньому, його інформація варта уваги. Вона відтворює атмосферу піднесення, яка панувала в Кременецькому замку, і в місті. Судячи з опису господарів замку та тогочасного побуту, можна сказати, що місто Кременець займало високий щабель у політичному й культурному розвитку Великого князівства Литовського, а Кременецький замок був центром важливих політичних зустрічей та укладання дипломатичних договорів.

У 1573 р. місто Кременець відвідав інший західний мандрівник – швейцарець, королівський придворний Блез де Віженер, за наказом нового польського короля Генріха Валуа (1551–1589). Новий правитель, який походив із французької королівської сім'ї, не мав уявлення про край, в якому починав правити. Тому завданням Блез де Віженер, подорожуючи, робив записи про нові володіння короля.

У своїх нотатках де Віженер згадує й про місто Кременець, називаючи його одним із найбільших міст Волині. Серед споруд автор згадує лише

могутній Кременецький замок [1, 66]. А розповідаючи про вірування населення, автор подає інформацію й про те, що в 1361 р. до Кременця була перенесена католицька єпископська кафедра [1, 64]. Цей факт свідчить про роль кременецьких костелів як важливих релігійних центрів країни.

Таким чином, праця Блеза де Віженера є відносно інформативною. Наведеним у ній фактам, можна довіряти, оскільки вони збиралися для офіційних осіб і не могла містити якихось істотних помилок. Хоча автор мемуарів від самого початку не ставить за мету подати всю інформацію про місце своїх зупинок під час подорожі. Праця вирізняється не лише описом побачене, але й спробою подати аналіз побаченого.

Протягом наступних століть місто переживало періоди як піднесення, так і занепаду. Важким випробовуванням стало знищення міста та Кременецького замку козацьким військом Максима Кривоноса в 1648 році.

На початку ХІХ ст., а саме в 1818 році, Кременець відвідав польський мандрівник Юліан Немцевіч. На той час місто вже знаходилося в складі Російської імперії. Місто на гостя не справило яскравого враження, навпаки, здалося похмурих і спустошених. У своїх мемуарах Ю. Немцевіч постійно вказує на недоліки в утриманні Кременця, ніби порівнюючи, що при поляках воно було в кращому стані. Серед суттєвих зауважень наводиться факт, що на вулицях міста не вистачає бруківки, а оскільки воно лежить в долині між горами, вода, яка стікає з них, перешкоджає нормальному проїздові навіть центральною частиною міста. Правда, автор зауважує, що стараннями мешканців бруківка все ж була покладена частково на вулиці Широкий [7, 294].

На вулицях Кременця знаходиться багато будинків, але не всі вони однакові за своїм зовнішнім виглядом. Він виділяє часто вибілені будинки, які належали мешканцям української і польської національності та брудні – єврейські будинки [7, 294].

Важливою для нас є інформація про кременецьку ринкову площу. Мемуарист зазначає, що вся вона заставлена дерев'яними торговими

клітками. Звертає увагу мандрівник і на величезні єзуїтські будівлі, які станом на 1818 р. перебували у розпорядженні Вищої Волинської гімназії [7, 295]. Юліан Немцевіч бував в Кременці раніше, тому, як для порівняння, наводить такий факт, що раніше житлові будинки навколо Єзуїтського комплексу були чисті і мали гарний вигляд, а тепер вони порожні і сірі [7, 295].

Далі автор описує стан Кременецького замку. Перебуваючи на Замковій горі, мемуарист побачив дві чотирикутні цегляні вежі та зруйновані залишки кам'яних мурів. Тут же подається характеристика матеріалу, з якого були зроблені стіни й мури. При читанні відчувається, що автор дещо стурбований такою ситуацією, адже, як він пише, давні мури вкриті травою і на них пасуться корови [7, 295].

Вищезгадане джерело також містять відомості про головний навчальний заклад Кременеця – ліцей, його викладачів, студентів [3, 295]. Отже, як бачимо, спогади польського мандрівника носять дещо суб'єктивний і критичний характер, що дозволяє побачити деякі особливості в розвитку міста на початку ХІХ ст. і порівняти, що в ньому змінилось з часів польського панування.

Буквально за кілька років після Юліана Немцевіча в місто завітав державний службовець Міністерства закордонних справ Російської імперії Андрій Глаголев. Він відобразив місто в своїх «Записках російського мандрівника з 1823 по 1827 р.». На початку свого нарису він подав коротку характеристику історії та місцевості, в якій був розташований Кременець. Одне із найбільших вражень залишилось в А.Глаголева від перебування на Замковій горі. Там він, як і його попередник, побачив, розташовані залишки замку, зокрема вищезгадані зруйновані вежі й стіни, які ніхто не відбудовував з 1648 року.

Мемуарист подає інформацію про те, що, за переказами, Кременець у ХV ст. нараховував 70 церков. [2, 114–115]. Такі дані, ймовірно, він почув від місцевих жителів, адже документально вони нічим не підтверджені.

Ще одна книга «Вільно і Кременець: враження від двох літературних подорожей під знаком Словацького», написана поляком Фердинандом Хоєсіком, присвячена також Кременцю. У рамках своєї подорожі автор перебував у Кременці в 1932 році. У цей час місто знову опинилось у складі Другої Речі Посполитої.

Фердинанд Хоєсік у своїх спогадах приділяє увагу описові міста Кременця, його старовинних архітектурних пам'яток, яких на період мандрівки збереглося немало. На початку розповіді автор подає опис головної вулиці міста. Він оповідає про те, що по її обидва боки переважно знаходились двоповерхові дерев'яні будинки. Інколи трапляються і трьохповерхові, але верхній поверх, здебільшого, це лише горище, на якому ніхто не мешкає.

Серед величних архітектурних пам'яток автор виділяє залишки замку на горі Боні [4, 91]. Мандрівник порівнює волинське місто з німецьким Гейдельбергом, розташованим біля гір в Гейдельберзі, як і в Кременці, є руїни середньовічного замку, розташовані на вершині гори, яка знаходиться посеред міста [4, 102].

Далі автор подає опис культової будівлі – Єзуїтського барокового костелу. Мандрівник повідомляє, що із входженням міста до складу Російської імперії (1795) костел дуже змінив свій вигляд. Точніше, в ньому зникло багато внутрішніх оздоб, які були раніше. Крім того, протягом 1832–1919 років він виконував функції православної церкви [4, 102].

Після входження міста до складу Другої Речі Посполитої (1919), костел почав частково відновлюватись завдяки коштам католицької громади. Але нові колони та ікони на вівтарі не мали вже такої мистецької цінності, як оригінали, що були в попередній період. Тобто минулої слави будівля вже не здобула. Фердинанд Хоєсік подає коротку історію міста. Автор розпочинає її від 1226 року, зосереджуючи свою увагу на головних датах і подіях, які відбувалися в Кременці аж до 1919 року.

Серед цікавих фактів, що стосуються топографії об'єктів на мапі міста, можна виділити існування підземель. Польський мемуарист також, наводить факти, про те, що в різних частинах міста були провали ґрунту. Він датує їх появу періодом перших нападів татаро-монгольської навали на місто Кременець [4, 143]. Цей опис міста є важливим з огляду на його різноманітність у подачі й аналізі історичних фактів про саме місто. Отже, як бачимо, праця Фердинанда Хоєсіка насичена різноманітною інформацією з життя Кременця. Ми знаходимо в ній відомості про устрій міста, заклади освіти, місцеві архітектурні пам'ятки та життя простих людей.

Висновки. На основі аналізу даного комплексу мемуарної літератури можна зробити висновки, що місто Кременець протягом XV–першої половини XIX ст. стало об'єктом дослідження мандрівниками. Більшість із них залишили досить змістовні замітки про цю територію України. Їх автори були громадянами різних країн, хоча і намагались більш-менш об'єктивно охарактеризувати побачене.

У спогадах мандрівників та мемуарах знайшли своє відображення не лише позитивні сторони Кременця - гарне розташування міста серед гір, широкі вулиці і площі, навчальні заклади, гостинність його мешканців, але й негативні - забрудненість, байдужість до стану культурних пам'яток.

Безумовно, мемуари є найцікавішим видом джерел, який найкраще передає дух епохи, але, в той же час, несе в собі досить значний суб'єктивізм та емоційне навантаження. Часто Кременець, не будучи об'єктом спеціального дослідження, виступає лише фоном для опису автором свого погляду на політику нового уряду.

Головна увага пізніших мемуарів зосереджена на “милуванні” забудовою міста, наданні характеристик вулицями міста та будівлям, а також описові життя та побуту різних прошарків населення, роздумам про культурне життя в Кременці, роль та місце в ньому навчальних закладів.

Джерела та література

1. Блез де Виженер Описание Польского королевства // Мемуары, относящиеся к истории южной Руси. Выпуск I (XVI ст.). – К., 1890.– 136 с.
2. Глаголев А. Записки русского путешественника с 1823 по 1827 год. Россия. Австрия/ Глаголев Андрей./ Ч.1. Санкт-Петербург: Типография императорской Российской Академии, 1837. – 290 с.
3. Путешествие Гилльбера де-Ланноа в восточные земли Европы в 1413-14 и 1421 годах // Киевские университетские известия, № 8, отд. 2. 1873.
4. Hoesick F. Wilno i Krzemieniec: wrażenia z dwóch wycieczek literackich pod znakiem Słowackiego/ Hoesick Ferdynand. – Warszawa, 1933. – 151 s.
5. Krzemieniec: Wyd. Krzemieniecki Oddział P.T.K. – Ogólnopolski komitet uczelnia Juliusza Słowackiego w Krzemieńcu.–Wilno: Drukarnia „Grafika”, 1939. – 210 s.
6. Lelewel J. Gilbert de Lannoy i jego podróże / Lelewel Joachim / Poznań: J.K. Żupański. Poznan. 1844. – 91 s.
7. Niemcewicz J. Podróże historyczne po ziemiach polskich, między rokiem 1811 a 1828 odbyte / Julian U. Niemcewicz/ Paryż, – 1858. – 390 s.